

IHOR ŠEVČENKO

(10 II 1922 - 26 XII 2009)

Światowa bizantynistka poniosła wielką stratę – 26 XII 2009 r. zmarł w swoim domu w Cambridge Ihor Ševčenko – jeden z najwybitniejszych badaczy Bizancjum, a także jeden z najwybitniejszych emigracyjnych historyków Ukrainy. Gdyby nie przegrana walka z chorobą niedługo obchodziłby swoje 88. urodziny. Jego pozycja w świecie nauki była niezwykle wysoka. Zasłynął jako: sławista, filolog klasyczny, paleograf, epigrafik i utalentowany lingwista.

Urodził się w Polsce w Radości pod Warszawą 10 II 1922 roku. Jego rodzice byli emigrantami petlurowskimi z Ukraińskiej Republiki Ludowej. Ojciec Ivan Ševčenko i matka Maria (z domu Czerniatyńska) wychowywali syna w Warszawie, w środowisku ukraińskich emigrantów. Ivan Ševčenko był aktywnym działaczem niepodległościowym w ruchu ukraińskim. Pełnił też funkcję dyrektora departamentu w Ministerstwie Spraw Wewnętrznych URL. Młody Igor uczył się w gimnazjum i liceum im. Adama Mickiewicza w Warszawie. Jego kolegami z ław szkolnych byli: Jan Białostocki (późniejszy sławny historyk sztuki) i Andrzej Vincenz (syn pisarza Stanisława Vinzenza). Działając w harcerstwie poznał o kilka lat starszych: Jana Kotta i zmarłego w kwietniu Ryszarda Matuszewskiego¹ (obaj wybitni historycy literatury). Do szkoły chodził również m.in. z: Janem Nowakiem-Jeziorańskim i Janem Karskim. Gimnazjum dało przyszłemu bizantyniście podstawy językowe: łacinę, grekę oraz język francuski. W tym okresie nastąpił też jego debiut. Wraz z przyjacielem Januszkiem Białostockim (jak go nazywał) wydawał w Warszawie pismo „Ignis. Miesięcznik młodzieży szkolnej” jako organ Liceum Humanistycznego im. Adama Mickiewicza. Znajomość

¹Zmarły w kwietniu 2010 r. Ryszard Matuszewski wspomina swego szkolnego kolegę w dosyć anegdotyczny sposób, por. R. Matuszewski, *Alfabet. Wybór z pamięci 90-latka*, Warszawa 2004, 444-446.

języków okazała tu się przydatna, gdyż na potrzeby tego periodyku przełożył na język polski fragment *Wiek Ludwika XIV* Woltera². Nauka w szkole średniej została uwieńczona maturą w tragicznym roku 1939. Okres II wojny światowej Ševčenko spędził na studiach na niemieckim Uniwersytecie Karola (Deutsche Karls-Universität) w Pradze, które uwieńczył doktoratem z filologii klasycznej w 1945 roku.

Następnie mając nansenowski paszport wyjechał na Zachód. W 1945 r. zawarł małżeństwo z Oksaną Draj-Chmarą, córką Mychajły Draj-Chmary – wybitnego poliglota i slawisty, który zginął w ZSRR w okresie czystek, najprawdopodobniej w 1939 roku. Kolejnym etapem podróży była Belgia, gdzie spędził czas na studiach filologii klasycznej i bizantynologii na Université Catholique w Louvain; poznał tam wybitnego bizantynistę – Henry’ego Grégoire’a. Szybko stał się jednym z jego uczniów na brukselskim seminarium (1947-1949), prowadzonym w ramach Fundacji Bizantyńskiej; Ševčenko uznał go za swojego intelektualnego mistrza. H. Grégoire cieszył się wówczas ogromnym autorytetem i wywarł wielki wpływ na młodego przyszłego uczonego. Po latach Ševčenko stwierdził, że uczestnictwo w jego seminariach było jednym z najbardziej ekscytujących intelektualnych doświadczeń jego życia. Wdzięczność ta była tym większa, dlatego że on – obywatel bez państwa – był gościem przyjmowany przez Belg³.

Drugi doktorat obronił I. Ševčenko w 1949 r.; został on jednak opublikowany dopiero po wielu latach (*La vie intellectuelle et politique à Byzance sous les premiers Paléologues. Études sur la polémique entre Théodore Métochite et Nicéphore Choumnos*, Brussels 1962): jest to erudycyjne studium na temat życia, działalności politycznej, twórczości naukowej i literackiej Teodora Metochitesa (1270-1332).

Na początku 1950 r. wyjechał do USA, gdzie poznał innego wybitnego mediewistę – urodzonego w Poznaniu Ernsta Kantorowicza, co zaowocowało kolejnym ważnym intelektualnie kontaktem. Pierwszą pracę otrzymał na Uniwersytecie Kalifornijskim w Berkeley, gdzie prowadził wykłady z historii starożytnej i bizantyńskiej; tam również poznał swoją drugą żonę – Margaret (z domu Bentley). Obywatelstwo amerykańskie otrzymał dopiero w 1957 roku. Kolejne lata spędził na stypendium w Waszyngtonie oraz w Cambridge w stanie Massachusetts. W latach 1954-1957 wykładał języki słowiańskie, literaturę i historię bizantyńską na Uniwersytecie w Michigan. W okresie 1957-1965 r. był profesorem na Columbia University w Nowym Yorku, gdzie wykładał zagadnienia dotyczące stosunków Słowian i Bizancjum.

² Por. Voltaire, *Podbój Flandrii* (= *Wiek Ludwika XIV*, rozdz. 8), tłum. I. S., „Ignis. Miesięcznik młodzieży szkolnej” 1 (1938) nr 2, 29-32.

³ Więcej detali na temat życia I. Ševčenki można znaleźć w rozmowach, jakie przeprowadził z nim Łukasz Jasina na przełomie 2008/2009 r., por. *Ukorzeniony kosmopolita. Thor Szewczenko rozmawia z Łukaszem Jasiną*, przypisy, bibliografie i indeks opracował M. Kozłowski, postłowie Ł. Jasina, Lublin 2010, Instytut Europy Środkowo-Wschodniej.

W 1960 r. uzyskał stypendium w Dumbarton Oaks w Waszyngtonie: była to już wówczas Mekka dla bizantynistów z całego świata. Od tego czasu rozpoczęła się współpraca naszego naukowca z Uniwersytetem Harvarda. Od 1965 r. spędzał czas przez osiem kolejnych lat w sielankowej okolicy Georgetown, gdzie miał fantastyczne warunki do pracy, mając pod ręką ogromny bizantynologiczny księgozbiór w Dumbarton Oaks. W tym okresie poznał też swojego wieloletniego przyjaciela, również bizantynologa – Cyrila Mango, jak również swoją kolejną żonę – późniejszą profesorką sztuki bizantyńskiej Nancy (z domu Patterson). Z czasem I. Ševčenko i C. Mango stali się ikonami tamtejszej społeczności, poznając kolejnych bizantynistów przybywających co roku na stypendia z Europy.

W 1973 r. Ševčenko rozpoczął już na stałe pracę w Uniwersytecie Harvarda w Cambridge. Tam wspólnie z Omeljanem Pritsakiem (również Ukraincem urodzonym w Polsce) zorganizowali od podstaw Harwardzki Instytut Badań nad Ukrainą (*Ukrainian Research Institute*); w latach 1973-1989 Ševčenko był w nim zastępcą dyrektora, a następnie jego dyrektorem, ucząc równocześnie średniowiecznej greki, bizantyńskiej literatury i paleografii. Od 1977 r. był współredaktorem periodyku „*Harvardian Ukrainian Studies*”.

Oprócz wymienionych wyżej uczelni amerykańskich, wykładał i prowadził badania w wielu innych ośrodkach naukowych: w College de France (1980, 1985), Oksfordzie (All Souls 1979-1980 i Wolfson College 1987, 1993), Kolonii (1987, 1992, 1996-1997), Monachium (1969, 1985), Central European University w Budapeszcie (1996, 1997), w Bari, Lwowie i Kijowie. Był członkiem wielu towarzystw naukowych, jak: Accademia di Palermo, Accademia Pontaniana w Neapolu, Narodowej Akademii Nauk Ukrainy, The British Academy, American Philosophical Society w Filadelfii, American Academy of Arts and Sciences, The Medieval Academy of America, Österreichische Akademie der Wissenschaften w Wiedniu, Christian Archeological Society w Atenach, National Academy of Sciences of Ukraine w Kijowie, Academy of Humanities Research w Moskwie, Société des Bollandistes w Brukseli, Polskiej Akademii Umiejętności⁴; był też członkiem Rady Doradczej Collegium Artium w Krakowie. Zasiadał w kolegiach redakcyjnych: „*Byzantinische Zeitschrift*”, „*Vizantijskij Vremennik*”, „*The Greek Orthodox Theological Review*”, w redakcjach serii: „*Corpus Fontium Historiae Byzantinae*”, „*Corpus des Astronomes Byzantins*”, „*Harvard Library for Early Ukrainian Literature*”. Zawsze chętny do podróży – był m.in. członkiem ekspedycji Uniwersytetów Princeton i Michigan na Górę Synaj w 1960 r., której wyniki opublikował.

Wyróżniono go czterokrotnie doktoratem honoris causa: Uniwersytetu w Kolonii (1994), Uniwersytetu Warszawskiego (2001)⁵, Katolickiego

⁴ Por. *Ukraina między bizantyńskim Wschodem a łacińskim Zachodem*, „*Nowa Ukraina. Zeszyty historyczno-politologiczne*” 2 (2008) z. 1-2 (5-6), 177-183 [wykład z okazji członkostwa w PAU].

⁵ Por. *Uroczystość wręczenia dyplomu Doktora honoris causa Uniwersytetu Warszawskiego*

Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II (2005)⁶, Wolnego Ukraińskiego Uniwersytetu w Monachium (luty 2010 – nie zdążył odebrać tytułu). W latach 1986-1996 był prezesem Association Internationale des Etudes Byzantines (AIEB), a potem piastował funkcję jej honorowego przewodniczącego; w r. 1991 przewodniczył kongresowi w Moskwie, który odbywał się w czasie niedanego puczu Janajewa przeciwko M. Gorbaczowowi.

Uczniowie i przyjaciele oddali mu hołd w dwóch monumentalnych księgach pamiątkowych: pierwsza ukazała się z okazji jego 60. rocznicy urodzin: *Okeanos: Essays presented to Ihor Shevchenko on his sixtieth birthday by his colleagues and students*, red. C. Mango – O. Pritsak = „Harvard Ukrainian Studies” 7 (1983) – jej tytuł pochodzi od dużego rękopisu z klasztoru na Świętej Górze Athos, zawierającego encyklopedyczny zbiór tekstów dotyczących nauki, literatury, filozofii i teologii⁷; druga wydana została na jego 80. urodziny: *Chrysai Pylai — Zlataia Vrata: Essays presented to Ihor Ševčenko on his eightieth birthday by his colleagues and students*, red. P. Schreiner – O. Strakhov, t. 1-2 = „Palaeoslavica” 10 (2002) z. 1-2.

Spektrum zainteresowań badawczych profesora Ševčenko obejmowało: historię kultury, literaturę, naukę bizantyńską, dzieje polityczne społeczne i sztuka Bizancjum, szczególnie średniowieczne piśmiennictwo greckie, edycję tekstów, paleografię, bizantyńską hagiografię, kodykologię i epigrafikę. Poza bizantynistyką zajmował się też szeroko pojętą kulturą słowiańsko-bizantyńską i metodologią badań. Poświęcił sporo uwagi problemom ukraińskiej historii i kultury oraz jej kontaktów z kulturą bizantyńską. W jego pracach widać też duży wpływ i znajomość języków, które poznał w trakcie swej edukacji.

Nie napisał wielu książek; liczba jego artykułów jest jednak spora – ich bibliografia liczy prawie 300 pozycji. Rozproszone po wielu periodykach zostały później zebrane w kilku publikacjach, które potem zostały przedrukowane w *Society and intellectual life in late Byzantium* (London 1981). Innym zbiorem jego artykułów, dotyczących historii intelektualnej Bizancjum, jest *Ideology, letters and culture in the Byzantine world* (London 1982). Natomiast obszerny tom *Byzantium and the Slavs in letters and culture* (Cambridge Mass. – Naples 1991) dotyczy wpływu Bizancjum na Słowian Wschodnich; prace te pozostają w dużym stopniu do dziś aktualne, zaś wydane i opracowane przez niego inskrypcje stanowią prawdziwy pomnik edytorstwa. W późniejszych latach I. Ševčenko zajął się trudną historią Ukrainy, rozpoczynając od zbadania początków chrześcijaństwa na Rusi oraz wpływu Bizancjum na Ruś. Zajmował się także relacjami bizantyńsko-ruskimi oraz dziejami

profesorowi Ihorowi Ševčenko 5 grudnia 2001 roku, Warszawa 2001, oraz wygłoszony wówczas przez niego wykład pt. *O współczesnej dyskusji nad oryginalnością literatury bizantyńskiej*, tamże, s. 15-22.

⁶ Por. *Ihor Ševčenko. Doktorat honoris causa Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego*, red. I. Pachcińska, Lublin 2005, Biuro Współpracy z Zagranicą.

⁷ W tej monumentalnej zbiorowej pracy z polskich naukowców opublikowali swoje naukowe przyczynki: J. Białostocki, H. Evert-Kappesowa, A. Gieysztor i A. Vincenz.

Księstwa Moskiewskiego (m.in. *Byzantine roots of Ukrainian Christianity*, Cambridge Mass 1984; *The many worlds of Peter Mohyla*, Cambridge Mass. 1985; *Ukraine between East and West: essays on cultural history (to the early 1700's)*, Edmonton – Toronto 1996; ta ostatnia książka okazała się niebywałym sukcesem – miała wiele wydań w różnych językach)⁸. Był też jednym z autorów haseł dotyczących literatury w *The Oxford Dictionary of Byzantium*⁹.

Ostatnią jego publikacją będzie wydanie (po ponad 20 latach starannej przygotowania) i przekład na język angielski jedynej zachowanej świeckiej biografii w literaturze bizantyjskiej: dotyczy ona życia cesarza Bazylego I Macedończyka, a została napisana przez autorów związanych z dworem jego wnuka – Konstantyna VII Porfirogenety (*Chronographiae quae Theophanis Continuati nomine fertur liber, quo Vita Basilii imperatoris amplectitur*, Corpus Fontium Historiae Byzantinae 42, Berlin 2011, De Gruyter).

Ważny jest też wkład naszego naukowca w badania nad antykiem chrześcijańskim: opublikował żywot św. Mikołaja – biskupa Piniary i igumena klasztoru Świętego Sionu w Licji¹⁰; jest też wydawcą *Katechez* Teodora Studyty, z przybliżeniem jego sylwetki¹¹. Edycje tych źródeł zostały zaopatrzone w każdym wypadku w niezwykle erudycyjny komentarz filologiczny i historyczny.

Obok rękopisów warte są również podkreślenia prace I. Ševčenki dotyczące inskrypcji, których opublikował kilkadziesiąt począwszy od V wieku. Wykazał przy tym, że inskrypcje greckie i łacińskie do wieku VIII miały wspólne cechy, i dopiero w następnym stuleciu inskrypcje bizantyjskie nabrały swoich cech oryginalnych¹². Wiele jego prac było pokłosiem wyprawy na Górę Synaj, gdzie,

⁸ Polska wersja książki nieco zmieniona: *Ukraina między Wschodem a Zachodem*, red. J. Axer, Eseje i studia 3, Warszawa 1996, OBTA.

⁹ Por. *The Oxford Dictionary of Byzantium*, red. A.P. Kazhdan, t. 1-3, New York – Oxford 1991, a w nim hasła: *Admonition, Agapetos, Allegory – Literary Allegory, Antiquity, Antithesis, Colophon, Culture, Diffusion of, Cursive, Ethopoiia, Minuscule, Modesty, Topos of, Paleography, Paper, Prooimion, Style, Transliteration of Texts*.

¹⁰ Por. [współautor: Nancy Patterson Ševčenko], *The Life of St. Nicholas of Sion*, Brookline Mass. 1984.

¹¹ Por. *Kosinitza 21. A temporarily lost Studite manuscript found again*, „Studia Codicologica” 1977, 433-442 (= TU 124); rec.: E. Gamillscheg – „Byzantinoslavica” 40 (1979) 87.

¹² Por. m.in. *Votive inscription by Theodora, containing Exodus 19: 16-18*, w: K. Weitzmann – I. Ševčenko, *The Moses cross at Sinai*, DOP 17 (1963) 385-390, 391-398 (przedruk w: K.W. Weitzmann, *Studies in the arts at Sinai*, Princeton 1982, 81-104 i 425-426; rec.: A. Skopaliková – „Byzantinoslavica” 26 (1965) 471; *The early period of the Sinai monastery in light of its inscriptions*, DOP 20 (1966) 255-264; *The Greek source of the inscription on Solomon's Chalice in the Vita Constantini*, w: *To Honor Roman Jakobson: essays on the occasion of his seventieth birthday* (11 October 1966), t. 3, The Hague 1967, 1806-1817 (przedruk w: *Byzantium and the Slavs in letters and culture*); *Inscription in honor of Empress Eudoxia (CIL III 1, nr 736)*, „Annals of the Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the U.S.” 12 (33-34) (1969-1972) z. 1-2, 204-216; rec.: B. Ferjančić – „Byzantinoslavica” 35 (1974) 278-279; H.G. Beck – *ByzZ* 67 (1974) 570; J. Robert – L. Robert – „Bulletin Épigraohique” 87 (1974) 186-340, spec. 244 (= „Revue des

jak już wspomniano, prowadził badania w ramach ekspedycji naukowej¹³. Aby lepiej zrozumieć przywiązanie Bizantyńczyków do dziedzictwa antyku, przebadał dzieła autorów chrześcijańskich z okresu II-VII wieku. Wykazał, że mimo początkowego odrzucenia, pisarze chrześcijańscy przejmowali z literatury antycznej pewne wartości moralne i wzorce literackie¹⁴. Zajmował się też bizantyńską hagiografią¹⁵: poświęcił prace na temat utworów hagiograficznych z okresu ikonoklazmu, wykazując w nich, że mimo pewnych podobieństw, cechuje je różnorodność, różny stopień wiarygodności i inny zakres odbiorców¹⁶. Te i inne prace, dotyczące antyku chrześcijańskiego, powodują, iż wkład naszego bizantynologa w badania nad literaturą bizantyńską jest godny podziwu¹⁷.

Études Grecques”); [współautor: Cyril Mango] *Three inscriptions of the reigns of Anastasius I and Constantine V*, ByzZ 65 (1972) 379-393; rec.: B. Ferjančić – „Byzantinoslavica” 34 (1973) 289; *Inscriptions*, w: *The Monastery of Saint Catherine at Mount Sinai: the Church and Fortress of Justinian*, red. G.H. Forsyth – K. Weitzmann – I. Ševčenko, Ann Arbor 1973, 19-20 + tablice; *The Sion treasure: evidence of inscriptions*, w: *Ecclesiastical silver plate in sixth-century Byzantium*, red. S.A. Boyd – M. Mundell – C. Mango, Dumbarton Oaks – Washington 1993, 39-56.

¹³ Por. *New documents on Constantine Tischendorf and the Codex Sinaiticus*, „Scriptorium” 18 (1964) 55-80 (również wydane osobno: Columbia University: Institute on East Central Europe, Publications 2, New York 1965; przedruk w: *Byzantium and the Slavs in letters and culture*); rec.: J. Duplacy – „Revue des Études Grecques” 78 (1965), z. 369-370, 468-469; H. Hunger – ByzZ 58 (1965) 186.

¹⁴ Por. *A late antique epigram and the so-called Elder Magistrate from Aphrodisias*, w: *Synthronon. Art et archéologie de la fin de l'Antiquité et du Moyen Age. Recueil d'études par André Grabar et un groupe de ses disciples*, Paris 1968, 29-41 (= Bibliothèque des Cahiers Archéologiques 2); *A shadow outline of virtue: the classical heritage of Greek Christian literature (second to seventh century)*, w: *Age of spirituality: a symposium*, red. K. Weitzmann, New York 1980, 53-73 (przedruk w: *Ideology, letters and culture in the Byzantine world*); rec.: R. Dostalová – „Byzantinoslavica” 42 (1981) 88-89.

¹⁵ Por. *The definition of philosophy in the „Life of Saint Constantine”*, w: *For Roman Jakobson: essays on the occasion of his sixtieth birthday* (11 October 1956), red. M. Halle – H.G. Lunt – H. McLean – C.H. Van Schooneveld, The Hague 1956, 449-457 (przedruk w: *Byzantium and the Slavs in Letters and Culture*); rec.: F. Dölger – ByzZ 50 (1957) 211; A. Ducellier – „Byzantinoslavica” 19 (1958) 375; F. Grivec, *Constantinus philosophus – amicus Photii*, OCP 23 (1957) 415-422; E. Follieri – „Byzantinoslavica” 19 (1958) 369; *On a lacuna in the „Life of Saint John the Younger (BHG³, no. 2192)*, AnBol 79 (1961) 294-302 (przedruk w: *Society and intellectual life in late Byzantium*); rec.: V. Laurent – ByzZ 55 (1962) 151; M. Wittek – „Scriptorium” 16 (1962) 210.

¹⁶ *The anti-iconoclastic poem in the Pantocrator Psalter*, „Cahiers Archéologiques” 15 (1965) 39-60 (przedruk w: *Ideology, letters and culture in the Byzantine world*); *Hagiography of the iconoclast period*, w: *Iconoclasm: Papers given at the Ninth Spring Symposium of Byzantine Studies* (University of Birmingham, March 1975), ed. A. Bryer – J. Herrin, Birmingham 1977, 113-131 (również wydane osobno: Harvard Ukrainian Research Institute Offprint Series 16, Cambridge Mass; przedruk w: *Ideology, letters and culture in the Byzantine world*).

¹⁷ Por. *Agapetus East and West: The Fate of a Byzantine „Mirror of Prince”*, „Revue des Études Sud-Est Européennes” 16 (1978) 3-44. (również wydane osobno: Harvard Ukrainian Research Institute Offprint Series 22, Cambridge Mass.; przedruk w: *Ideology, letters and culture in the Byzantine world*); rec.: N.E. Koposov, *Nastavlenie' Agapita i zapadnoevropejskaja političeskaja mysl' XVI-XVII vv. (Agapit i Erasm)*, „Vizantijskij Vremennik” 43 (1982) 90-97; *The Logos on*

Pomimo iż od czasów wojny przebywał poza Polską, cały czas utrzymywał kontakt z pozostałymi tu szkolnymi przyjaciółmi oraz naukowcami. Od lat sześćdziesiątych odwiedzał Polskę, będąc zawsze pomocny i życzliwy dla łódzkiej szkoły bizantynologicznej. Zmarły pół roku wcześniej nestor polskiej bizantynistyki Waldemar Ceran miał zaszczyt pisać recenzję jego dorobku naukowego¹⁸. Był też jednym z wybitnych promotorów intelektualnego zbliżenia narodów polskiego i ukraińskiego. Jego zatem odejście jest dużym ciosem dla nauki amerykańskiej, ukraińskiej i polskiej zarazem¹⁹.

Michał Kozłowski – Lublin

Gregory of Nazianzus by Theodore Metochites, w: *Geschichte und Kultur der Palaiologenzeit*, red. W. Seibt, Wien 1996, 221-233 (= Veröffentlichungen der Kommission für Byzantinistik 8).

¹⁸ Por. W. Ceran, *Recenzja dorobku naukowego Profesora Ihora Ševčenko (w związku ze wszczętym postępowaniem o nadanie tytułu doktora honoris causa Uniwersytetu Warszawskiego, w: Uroczystość wręczenia dyplomu Doktora honoris causa Uniwersytetu Warszawskiego profesorowi Ihorowi Ševčence 5 grudnia 2001 roku*, Warszawa 2001, 30-39.

¹⁹ Por. Księga kondolencyjna: <http://sites.google.com/site/ihorsevchenko/>. Niestety zamieszczona tam bibliografia jest w dużej mierze przyczynkowa i nieaktualna. Opracowałem w miarę najpełniejszą bibliografię do wspomnianej książki: *Ihor Szewczenko – ukorzeniony kosmopolita*, dz. cyt.

